

G‘oziyeva Dilshodai Nosir

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Filologiya va tillarni o‘qitish (ingliz tili) ta’lim yonalishi talabasi

ANNOTATSIYA: Mazkur maqolada tarjimashunoslikda lingvokulturologik yondashuvning nazariy va amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Til va madaniyatning o‘zaro bog‘liqligi, milliy-madaniy birliklarning tarjimadagi o‘rni hamda lingvokulturemalarni tarjima qilish usullari yoritilgan. Shuningdek, badiiy tarjimada milliy koloritni saqlash, frazeologik birliklar va realiyalar tarjimasidagi muammolar ilmiy jihatdan tahlil etilgan. Tadqiqot davomida qiyosiy tahlil, tavsifiy metod va lingvokulturologik yondashuv metodlaridan foydalanildi. Natijada tarjimada faqat til birliklarini emas, balki xalqning mentaliteti, qadriyatlari va madaniy xususiyatlarini ham to‘g‘ri yetkazish zarurligi aniqlandi.

KALIT SO‘ZLAR: tarjimashunoslik, lingvokulturologiya, lingvokulturema, milliy-madaniy birlik, badiiy tarjima, frazeologizm, realiya, madaniyat, til, ekvivalent.

ABSTRACT: This article analyzes the theoretical and practical significance of the linguocultural approach in translation studies. The relationship between language and culture, the role of national-cultural units in translation, and methods of translating linguocultural units are discussed. In addition, the preservation of national color in literary translation and the problems of translating phraseological units and realia are scientifically analyzed. Comparative analysis, descriptive methods, and linguocultural approaches were used during the research. The study concluded that translation should convey not only linguistic units but also the mentality, values, and cultural characteristics of a nation.

KEYWORDS: translation studies, linguoculturology, linguocultural unit, national-cultural unit, literary translation, phraseology, realia, culture, language, equivalence.

Kirish

Bugungi globallashuv jarayonida xalqlar o‘rtasidagi siyosiy, iqtisodiy va madaniy aloqalarning rivojlanishi tarjima faoliyatining ahamiyatini yanada oshirmoqda. Tarjima insoniyat sivilizatsiyasining muhim kommunikativ vositalaridan biri sifatida turli xalqlar o‘rtasidagi ilmiy, adabiy va madaniy munosabatlarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Zamonaviy tarjimashunoslikda tarjima jarayoni faqat til birliklarini bir tildan ikkinchi tilga o‘girish emas, balki madaniyatlararo muloqotni ta’minlash vositasi

sifatida ham talqin qilinmoqda. Til xalqning tarixi, dunyoqarashi, mentaliteti va qadriyatlarini o'zida mujassamlashtiradi. Shu sababli tarjima jarayonida lingvistik birliklar bilan bir qatorda milliy-madaniy birliklarni ham to'g'ri ifodalash muhim hisoblanadi. Ayniqsa, badiiy asarlar tarjimasida milliy kolorit, urf-odat, an'ana va madaniy tushunchalarni to'liq yetkazish tarjimon oldidagi asosiy vazifalardan biridir.

Lingvokulturologiya til va madaniyatning o'zaro munosabatini o'rganuvchi fan sifatida XX asrning oxirlarida shakllandi. Ushbu fan tarjimashunoslik bilan chambarchas bog'liq bo'lib, tarjimada milliy-madaniy birliklarni to'g'ri ifodalashda muhim nazariy asos vazifasini bajaradi. Mazkur maqolaning maqsadi tarjimashunoslikda lingvokulturologik yondashuvning o'rni va ahamiyatini ilmiy jihatdan tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari quyidagilar:

lingvokulturologiya tushunchasini yoritish;

tarjimada madaniy birliklarning o'rnini tahlil qilish;

lingvokulturemalar tarjimasining xususiyatlarini ko'rsatish;

badiiy tarjimada lingvokulturologik yondashuvning ahamiyatini ochib berish;

tarjimada uchraydigan milliy-madaniy muammolarni tahlil qilish.

Lingvokulturologiya va uning nazariy asoslari

Lingvokulturologiya til va madaniyatning o'zaro bog'liqligini o'rganuvchi fan hisoblanadi. Ushbu yo'nalish til birliklarida xalqning madaniy qarashlari, mentaliteti, qadriyatlari va tarixiy tajribasi aks etishini tadqiq qiladi. Lingvokulturologiya termini ilk bor rus tilshunosligida keng qo'llanila boshlagan bo'lib, uning rivojlanishiga V. Maslova, V. Vorobyev, Yu. Stepanov kabi olimlar katta hissa qo'shgan. V. Maslovaning fikriga ko'ra, til madaniyatning asosiy ko'zgusi bo'lib, unda xalqning dunyoqarashi va milliy tafakkuri aks etadi. Har bir til o'ziga xos madaniy kodga ega bo'lib, bu kod tarjimada muhim ahamiyat kasb etadi.

Lingvokulturologiyaning asosiy obyektlari quyidagilar hisoblanadi:

lingvokulturemalar;

frazeologik birliklar;

maqol va matallar;

realiyalar;

milliy konseptlar;

ramziy birliklar.

Lingvokulturema – til va madaniyatning birgalikdagi birligi hisoblanadi. U nafaqat lug'aviy ma'no, balki madaniy mazmunni ham o'zida mujassamlashtiradi. Masalan, "mahalla" tushunchasi o'zbek xalqining ijtimoiy hayoti, qo'shnichilik munosabatlari

va jamoaviy qadriyatlarini ifodalaydi. Ushbu birlikni boshqa tillarga oddiy soʻzma-soʻz tarjima qilish uning toʻliq mazmunini bera olmaydi.

Tarjimashunoslik va lingvokulturologik yondashuv

Tarjimashunoslik tilshunoslikning muhim yoʻnalishlaridan biri boʻlib, tarjima jarayonining nazariy va amaliy jihatlarini oʻrganadi. Zamonaviy tarjimashunoslikda tarjima faqat til birliklarini almashtirish emas, balki madaniyatlararo kommunikatsiya sifatida ham qaralmoqda.

Lingvokulturologik yondashuv tarjimada quyidagi masalalarni hal qilishda muhim ahamiyatga ega:

1. Milliy-madaniy birliklarni tarjima qilish;
2. Frazologik birliklarni adekvat ifodalash;
3. Realialarni tarjima qilish;
4. Badiiy asarda milliy koloritni saqlash;
5. Mentalitet va dunyoqarashni yetkazish.

Tarjimon ikki til bilan bir qatorda ikki xalq madaniyatini ham yaxshi bilishi zarur. Chunki ayrim tushunchalar boshqa xalqlarda mavjud boʻlmasligi mumkin. Masalan, oʻzbek tilidagi “sumalak”, “hashar”, “mahalla”, “kelin salom” kabi birliklar boshqa madaniyatlarda toʻliq ekvivalentga ega emas.

Shu sababli tarjimada quyidagi usullar qoʻllaniladi:

transliteratsiya;

tavsifiy tarjima;

izohli tarjima;

funksional ekvivalent;

adaptatsiya.

Lingvokulturemalar tarjimasi

Lingvokulturemalar tarjimasi tarjimashunoslikdagi murakkab masalalardan biri hisoblanadi. Sababi lingvokulturemalar nafaqat lugʻaviy, balki madaniy maʼnoga ham ega. Tarjimon bunday birliklarni tarjima qilishda quyidagi jihatlariga eʼtibor berishi kerak:

kontekst;

milliy kolorit;

pragmatik maʼno;

oʻquvchi madaniyati;

kommunikativ vazifa.

Masalan, “oq yoʻl” iborasi oʻzbek tilida ezgu tilak maʼnosini bildiradi. Ingliz tiliga uni “good luck” tarzida maʼnoviy tarjima qilish mumkin. Yoki “non sindirish” iborasi

o'zbek xalqida do'stlik va yaqinlik ramzi hisoblanadi. Bunday birliklarni tarjima qilishda oddiy lug'aviy ekvivalent yetarli bo'lmaydi. Lingvokulturemalar tarjimasida asosiy muammolardan biri – milliy koloritni saqlab qolishdir. Tarjimon asliyat ruhini yo'qotmagan holda ma'noni boshqa tilda ifodalashi kerak.

Frazeologik birliklar tarjimasida

Frazeologik birliklar xalqning tarixi, madaniyati va dunyoqarashini aks ettiruvchi muhim til birliklari hisoblanadi. Ular ko'pincha ko'chma ma'noda qo'llaniladi va milliy xususiyatga ega bo'ladi.

Frazeologik birliklarni tarjima qilishda quyidagi usullar qo'llaniladi:

1. To'liq ekvivalent orqali tarjima

Masalan:

“Vaqt – oltin” – “Time is money”.

2. Ma'noviy tarjima

“Bir yoqadan bosh chiqarish” – “to work together”.

3. Tasviriyl tarjima

“Ko'ngli tog'dek ko'tarildi” – “became very happy”.

Frazeologizmlarni noto'g'ri tarjima qilish matn mazmunining buzilishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli tarjimon nafaqat tilni, balki xalq madaniyatini ham chuqur bilishi kerak.

Realialar va ularning tarjimasida

Realialar ma'lum bir xalqning milliy hayoti, urf-odati, madaniyati va tarixiga oid tushunchalarni ifodalovchi birliklardir.

O'zbek tilidagi quyidagi birliklar realiya hisoblanadi:

chopon;

do'ppi;

sumalak;

mahalla;

tandir;

palov.

Bunday birliklarni tarjima qilishda ko'pincha transliteratsiya va izohli tarjima qo'llaniladi.

Masalan:

“Mahalla” – traditional Uzbek neighborhood community.

“Palov” – traditional Uzbek rice dish.

Realialar tarjimasida tarjimon o'quvchining madaniy saviyasini ham hisobga olishi zarur.

Badiiy tarjimada lingvokulturologik yondashuv

Badiiy tarjima tarjimaning eng murakkab turlaridan biri hisoblanadi. Chunki badiiy asarda nafaqat mazmun, balki muallif uslubi, milliy ruh va estetik ta'sir ham muhim o'rin tutadi. Badiiy asarlarda xalqning urf-odatlarini, milliy qadriyatlari, kiyim-kechaklari, taomlari va dunyoqarashi aks etadi. Masalan, Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanida o'zbek xalqining XIX asrdagi hayoti, oilaviy munosabatlari va milliy qadriyatlari tasvirlangan. Ushbu asarni boshqa tillarga tarjima qilishda lingvokulturologik yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Tarjimon o'zbek xalqining mentalitetini, milliy qadriyatlarini va tarixiy muhitini saqlab qolishga harakat qilishi kerak.

Badiiy tarjimada quyidagi jihatlar muhim:

milliy koloritni saqlash;

muallif uslubini yetkazish;

emotsional ta'sirni saqlash;

madaniy birliklarni to'g'ri ifodalash.

Tarjima nazariyasida olimlarning qarashlari

Tarjima nazariyasining rivojlanishiga ko'plab olimlar hissa qo'shgan.

Amerikalik olim Eugene Nida tarjimada "dinamik ekvivalentlik" nazariyasini ilgari surgan. Uning fikricha, tarjima o'quvchida aslyatdagi kabi ta'sir uyg'otishi kerak.

Lawrence Venuti esa tarjimada domestikatsiya va foreignizatsiya usullarini ajratib ko'rsatgan.

Domestikatsiya – matnni o'quvchi madaniyatiga moslashtirish.

Foreignizatsiya – aslyatning milliy xususiyatlarini saqlab qolish.

Lingvokulturologik yondashuv ayniqsa foreignizatsiya usuli bilan yaqin bog'liq hisoblanadi.

Shuningdek, rus olimi V. Komissarov tarjimada madaniy omillarning ahamiyatini alohida ta'kidlagan.

Tarjimada uchraydigan lingvokulturologik muammolar

Tarjimada quyidagi lingvokulturologik muammolar uchraydi:

1. Ekvivalentsiz leksika

Ba'zi tushunchalarning boshqa tilda muqobili mavjud bo'lmaydi.

Masalan:

mahalla;

hashar;

kelin salom.

2. Mentalitet farqlari

Har bir xalqning dunyoqarashi va qadriyatlari turlicha bo'ladi.

3. Diniy va madaniy tushunchalar

Diniy terminlarni tarjima qilishda ehtiyotkorlik talab etiladi.

4. Hazil va kinoya

Hazil va kinoyalarni boshqa tilda to'liq yetkazish qiyin.

5. Emotsional-ekspressiv birliklar

Ayrim iboralar milliy hissiy bo'yogga ega bo'ladi.

Lingvokulturologik yondashuvning ahamiyati

Lingvokulturologik yondashuv quyidagi jihatlari bilan muhim hisoblanadi:

tarjimaning sifatini oshiradi;

milliy madaniyatni saqlashga xizmat qiladi;

madaniyatlararo kommunikatsiyani rivojlantiradi;

o'quvchining matnni to'g'ri tushunishiga yordam beradi;

badiiy asarning estetik ta'sirini saqlaydi.

Shuningdek, ushbu yondashuv xalqlar o'rtasidagi madaniy aloqalarni mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari

Tadqiqot davomida tarjimashunoslikda lingvokulturologik yondashuvning muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki:

tarjimada madaniy omillar muhim rol o'ynaydi;

lingvokulturemalarni oddiy so'zma-so'z tarjima qilish yetarli emas;

badiiy tarjimada milliy koloritni saqlash muhim hisoblanadi;

tarjimon ikki xalq madaniyatini chuqur bilishi kerak.

Natijada lingvokulturologik yondashuv zamonaviy tarjimashunoslikning asosiy yo'nalishlaridan biri ekanligi tasdiqlandi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, lingvokulturologik yondashuv tarjimashunoslikda muhim o'rin egallaydi. Ushbu yondashuv tarjimada nafaqat til birliklarini, balki xalqning milliy madaniyati, urf-odatlarini, qadriyatlarini va mentalitetini ham to'g'ri yetkazishga xizmat qiladi. Tarjima jarayonida lingvokulturemalar, frazeologik birliklar va realiyalarni adekvat tarjima qilish tarjimonning madaniy bilimiga bog'liq bo'ladi. Ayniqsa, badiiy tarjimada milliy koloritni saqlash tarjimaning sifatini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Shu sababli zamonaviy tarjimashunoslikda lingvokulturologik yondashuvning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Kelajakda ushbu yo'nalishda ilmiy tadqiqotlarni yanada rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Maslova V.A. Lingvokulturologiya. Moskva, 2001.
2. Komissarov V.N. Teoriya perevoda. Moskva, 1990.
3. Nida E. Toward a Science of Translating. Leiden, 1964.
4. Venuti L. The Translator's Invisibility. London, 1995.
5. Vorobyev V.V. Lingvokulturologiya nazariyasi. Moskva, 1997.
6. Stepanov Yu.S. Konstantlar: rus madaniyatining lug'ati. Moskva, 2004.
7. Salomov G'. Tarjima nazariyasiga kirish. Toshkent, 1978.
8. Qodiriy A. O'tkan kunlar. Toshkent, 2019.
9. Rahimov G'. Tarjimashunoslik asoslari. Toshkent, 2010.
10. O'zbek tilining izohli lug'ati. Toshkent, 2020.